

Ontwikkelingen rijkskantoren

Een handreiking voor projecten gedurende testfase

september 2024

Inhoudsopgave

Onderwerp	Slidenummer(s)
Waarom deze Handreiking?	3
Testfase	4
Wat is nieuw in de FWR 3.0-testversie?	5
FWR maakt deel uit van een samenhangend pakket	6
Structuur FWR 3.0-testversie	7
Doelen FWR 3.0.-testversie	8
Leidende principes	9 t/m12
Planologische en situationele benadering	13
Werkplekmix FWR 3.0 (i.o)	14 t/m16
Verbindende tussenruimte	17
Ruimteboek Rijkskantoren	18
Werkboek Rijksontmoetingsplein	19
Overzicht van hanteren documenten in projecten gedurende de testfase	20

Waarom deze Handreiking?

Context

Voor rijkskantoren zijn vele kaders van toepassing. Ze variëren van algemene beleidskaders tot specifieke kaders voor brandveiligheid, ARBO etc. Het algemene, overkoepelende beleidskader is vastgelegd in de Fysieke Werkomgeving Rijk (FWR). Dit kader is sturend bij nieuwbouw en ingrijpende verbouwingen van rijkskantoren. Bij kleinere aanpassingen in bestaande gebouwen biedt de FWR een richtsnoer.

De FWR heeft een dynamisch karakter, veranderingen in dit beleidskader vinden plaats als in- en externe ontwikkelingen, gebruikservaringen en nieuwe inzichten hiertoe aanleiding geven. Deze dynamiek vormt de directe aanleiding voor de huidige update van het kader. De update vindt plaats in de Expertgroep FWR, waarin vertegenwoordigers vanuit beleid, uitvoering en onderzoek nauw samenwerken. Naast DGDOO maken RVB, CD&V'ers, huisvestingsadviseurs vanuit een aantal ministeries en het Center for People and Buildings deel uit van de expertgroep.

Besluitvorming

De volledig geactualiseerde en verbeterde versie (FWR 3.0.) zal eind dit jaar (2024) inhoudelijk worden afgerond. Na advies van o.a. de Interdepartementale Commissie Huisvesting en Faciliteiten (ICFH) wordt de FWR 3.0 ter besluitvorming voorgelegd aan de Interdepartementale Commissie Bedrijfsvoering Rijksdienst (ICBR). Na akkoord van de ICBR wordt de Groepsondernemingsraad Rijk (GOR Rijk) om instemming gevraagd.

In afwachting van de definitieve vaststelling van de FWR 3.0. is gekozen voor een testfase. Gedurende fase biedt de Handreiking projecten richting en houvast.

Voor wie is de Handreiking bedoeld?

Deze is bedoeld voor die projecten waar, zonder verlies van tijd of geld, met de testversie gewerkt kan worden. Doorgaans is dat voor de definitieve afronding van de PID.

Testfase FWR 3.0

De testfase FWR 3.0. heeft twee doelen:

1. Versterking van de kwaliteit en uitvoerbaarheid van het beleid door toetsing in de praktijk (ofwel een uitvoeringstoets voorafgaande aan definitieve besluitvorming).
2. De huidige lopende projecten houvast bieden bij de toepassing van de te testen onderdelen van de FWR 3.0.

De testfase loopt tot de definitieve vaststelling van de FWR 3.0.

In samenhang met de FWR 3.0 zijn er, door de RVB, een aantal producten (door)ontwikkeld, die eveneens in een testversie beschikbaar zijn voor toepassing in de projecten. Hierbij gaat het om:

- Ruimteboek Rijkskantoren
- Werkboek Rijksontmoetingsplein.
- ReF 3.0

Wat is nieuw in de FWR 3.0 testversie?

Overzicht van de belangrijkste veranderingen

- **Leidende principes:** De FWR 3.0-testversie onderscheidt zich door een meer op hoofdlijnen uitgewerkte kaderstelling. Leidende principes vervullen hierin een kompasfunctie; ze zijn sturend en bieden ruimte om in te spelen op verschillen
- **Situationele benadering:** Deze benadering biedt projecten ruimte om, binnen de leidende principes, in te spelen op specifieke kenmerken zoals locatie, gebouw, organisatiekenmerken of relatie met burger.
- **Planologische benadering:** Waar voorheen de focus lag op pandniveau, is deze verbreed naar een samenhangende pandoverstijgende zienswijze op de rijkskantoren (planologische benadering). Dat betekent dat een rijkskantoor wordt gezien in samenhang met (de voorzieningen in) de omgeving en andere rijkskantoren.
- **Samenhang:** Sterkere samenhang tussen FWR-kader en andere kader- en werkdocumenten.
- **Werkplekmix:** Een aanpassing waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen de kaderstellende, referentie en situationele invulling.
- **Multifunctionaliteit en 'verbindende tussenruimte':** Meer aandacht voor multifunctioneel gebruik van ruimten en opwaarderen van de tussenruimte tot sociaal verbindende ruimte
- **Bestaande gebouwen:** De leidende principes bieden in bestaande gebouwen meer ruimte en mogelijkheden om met beperkte aanpassingen, de fysieke en facilitaire omgeving af te stemmen op doelen van de FWR.
- **Rijksbrede voorzieningen:** Meer ruimte voor rijksbreed gebruik van ontmoetings- overleg-, aanland-, virtuele samenwerkingvoorzieningen en actuele projectvormen.
- **Gebruikersbetrokkenheid:** Vergrote betrokkenheid van gebruikers, zoals bij keuzes die sfeer en identiteit beïnvloeden.
- **Buitengebied:** Integrale benadering, waarbij de buitenruimte nadrukkelijk bij het gebouw wordt betrokken (zowel vanuit ecologisch, functioneel als vitaliteitsperspectief)

FWR maakt deel uit van een samenhangend pakket

Documenten onderscheiden naar beleid, uitvoering en instrumenten

Beleid:

- FWR 3.0. overkoepelend beleidskader voor rijkskantoren

Andere relevante kaders en richtlijnen:

- NkBR (veiligheidskader)
- Arbo
- Etc.

Uitvoering:

- Leidraad GO
- Ruimteboek Rijkskantoren
- Vraagspecificatie

Instrumenten:

- ReF; rekenmodel Rijkskantoren
- Werkboek RO-pleinen

Structuur FWR 3.0. (i.o.)

Doelen FWR 3.0-testversie

Doelen FWR staan ten dienste van de maatschappelijke opgave van rijksdiensten.

De Rijksoverheid werkt aan een **rechtvaardige, ondernemende en duurzame samenleving**. De samenleving moet er daarbij op kunnen vertrouwen dat de overheid de burger centraal stelt.

FWR biedt een een werkomgeving die het **werken aan de maatschappelijke opgave** optimaal ondersteunt en bijdraagt aan het **aantrekkelijk werkgeverschap**.

Dat betekent een werkomgeving die:

- mensen **verbindt**, zowel binnen als buiten de grenzen van de rijksoverheid.
- mensen **ondersteunt** en inspireert bij het werken aan de maatschappelijke opgaves.
- **duurzaam, veilig en gezond** is en zich staande houdt in uiteenlopende toekomstige ontwikkelingen.
- gericht is op de **omgeving** door bij te dragen aan een aantrekkelijke en duurzame omgevingsontwikkeling.

Leidende principes

Wat zijn leidende principes?

Leidende principes zijn kaderstellend en vervullen een kompasfunctie op de route van beleid naar uitvoering.

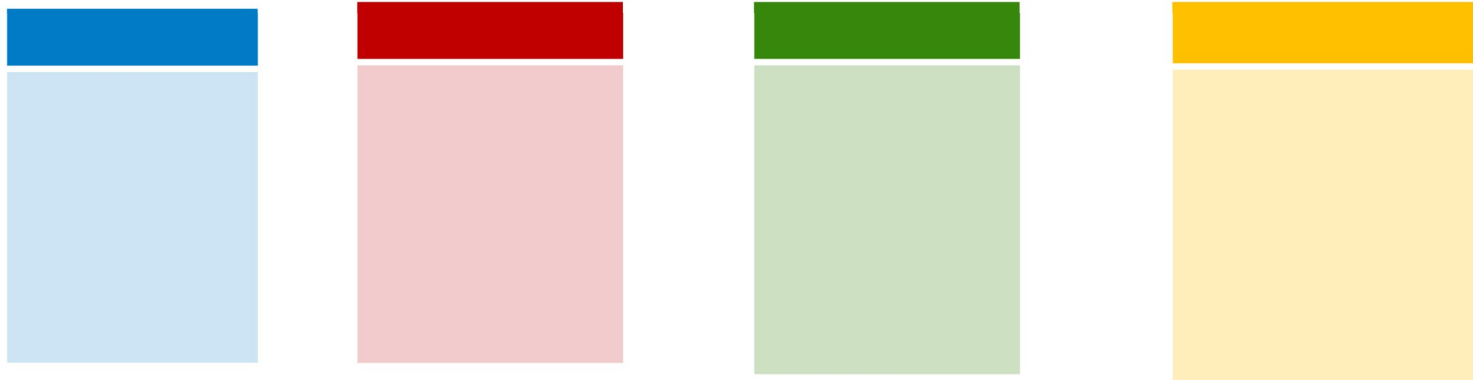
Ze zijn sturend en bieden tevens ruimte om situationeel in te spelen op verschillen. Deze benadering is wenselijk om op een effectieve, creatieve en efficiënte wijze invulling te geven aan de doelen van de FWR.

Inhoud leidende principes

De leidende principes van de FWR 3.0-testversie rusten op de volgende vier pijlers:

Rijkskantoren **verbinden, ondersteunen**, zijn **duurzaam** en **omgevingsgericht**.

De **volgende** slide biedt een uitgewerkt overzicht van de leidende principes per pijler. **Tezamen vormen ze het overkoepeld kader voor de testversie FWR 3.0.**

Rijkskantoren

verbinden	ondersteunen	zijn duurzaam	en omgevingsgericht
Mensen binnen teams, organisaties en netwerken	Uiteenlopende werkprocessen en werkpatronen	Inspirerende architectuur met een hoogwaardige, duurzame kwaliteit	Pandoverstijgende, planologische benadering
Rijksdiensten met andere overheden en netwerkpartners	Verschillen tussen mensen en hun werkvoorkeuren (inclusiviteit)	Gedeeld gebruik en goede benutting van werkplekken, voorzieningen en diensten.	Bijdrage aan een duurzame gebiedsontwikkeling
Rijksoverheid met burgers	Identiteit en sociale verbondenheid	Toekomstgerichte, adaptieve indeling en inrichting, die uitnodigt tot een duurzaam gebruik en gedrag.	Versterking stedenbouwkundige en ecologische omgevingswaarde
	Gezondheid, vitaliteit, toegankelijkheid en veiligheid van mensen (binnen en buiten het gebouw).	Toepassing thema's Routekaart Verduurzamen	Benaderbare en mensgerichte uitstraling

Leidende principes vertaald naar de uitvoering

Leidende principes worden uitgewerkt in ingrediënten voor de uitvoering.

De leidende principes zijn kaderstellend; ze hebben een verplichtend karakter met ruimte voor een situationele invulling.

Referenties zijn niet verplichtend; ze bieden een vertrekpunt ofwel een voorbeeld bij de toepassing van de leidende principes. .

Daarnaast kunnen de ingrediënten worden gebruikt als **checklist** om te onderzoeken in hoeverre de projectinhoud in lijn is met de leidende principes.

Planologische en situationele benadering

Inhoud en proces

Planologische benadering: Waar tot nog toe de focus lag op de afzonderlijke rijkskantoren (pandniveau), is deze in de FWR 3.0 (i.o.) verbreed naar een **pandoverstijgende benadering** van de rijkskantoren. Dat betekent **dat een rijkskantoor wordt gezien in samenhang met de functies en voorzieningen in de directe omgeving en met andere rijkskantoren**. Het streven is een evenwichtig, landelijk verspreid pallet van kantoorfuncties, dat de verbinding aangaat met de omgeving.

Situationele benadering: De pandoverstijgende benadering van rijkskantoren impliceert dat kenmerken van locatie, gebouw, organisatie of relatie met de burger een nadrukkelijke rol spelen in de toewijzing van functies, voorzieningen en ontwerp. De situationele benadering gaat echter verder dan het functionele aspect, deze geeft ook de ruimte om, binnen de leidende principes, in ontwerp en inrichting uitdrukking te geven aan lokale kenmerken ('couleur locale') en identiteit, sfeer.

Proces van toewijzing: De toewijzing van functies aan rijkskantoren vindt plaats op portefeuilleniveau. Dat neemt niet weg dat op projectniveau, bij gesignaleerde kansen/risico's, het mogelijk is om de toegekende functies aan te passen. Zo'n wens tot aanpassing verloopt via het gebruikelijke proces (Verzoek tot Wijziging).

Werkplekmix Kader

Open karakter van werkplekken

Doel om bij te dragen aan oriëntatie, zichtbaarheid, sociale interactie en de cohesie van een groep. De invulling van open karakter wordt versterkt door voldoende afwisseling van open en omsloten ruimte, daglichttoetreding en toepassing van transparante materialen voor voldoende zichtlijnen/overzicht.

Omsloten karakter van werkplekken

Doel om bij te dragen aan audiovisuele privacy van individu of groep (wanneer gewenst) zonder dat oriëntatie en zichtbaarheid er te veel onder lijdt. De invulling kan op verschillende manieren: met vaste wanden of met flexibelere inrichtingselementen.

6 m² per werkplek

Individueel instelbaar werkplek (werkblad en stoel), geschikt om langer dan 2 uur achtereenvolgens te werken, 1FWTE.

Denk aan de instelbare bureauwerkplek.

3 m² per werkplek

Niet of deels instelbare werkplek, geschikt om korter dan 2 uur achtereenvolgens te werken, ½FWTE. Denk aan de overlegplek, aanlandplek, projecttafel, online-overlegplek of het zitje.

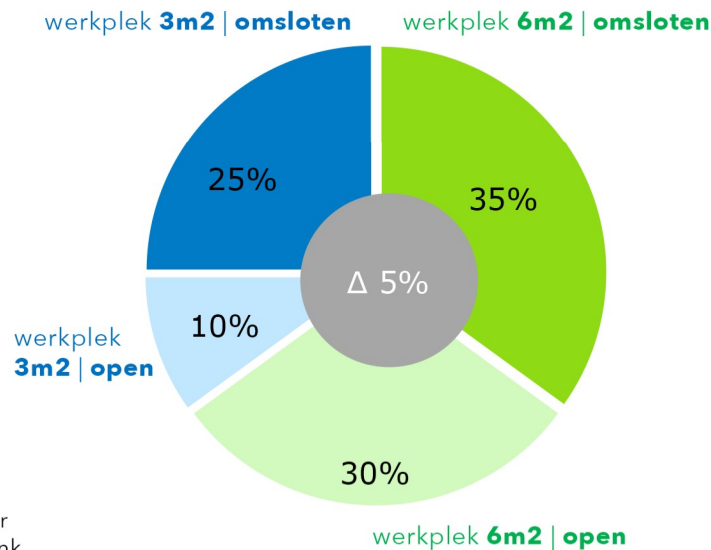
% verdeling uitgedrukt in oppervlakgebruik wp-mix
ca 1/3 van het totale oppervlak is uitgevoerd met 3m²-plekken
ca 2/3 van het totale oppervlak is uitgevoerd met 6m² plekken

Regelruimte Δ 5%

Binnen de basisverdeling kan er met een marge van 5% gevarieerd worden. Hierdoor ontstaat 10% regelbaarheid in de verhouding open/omsloten en 3m²/6m² werkplekken. De toepassing van de werkplekmix en regelruimte is situationeel en hangt ook af van de kenmerken van het gebouw(vorm), locatie, gebruikers en/of werkprocessen.

Divers karakter

De mix van omsloten plekken is divers met 1p, 2p, 3-8p ruimtes. Ongeveer de helft van de omsloten wp's zijn 1p of 2persoons. Ongeveer de helft van de omsloten wp's zijn 3p of meerpersoons.

max. afwijking per segment 5% (totaal variatie 10%)

35% < open < 45%

30% < wp-3m² < 40%

55% < omsloten < 65%

60% < wp-6m² < 70%

Werkplekken 3 m² | omsloten

Werkplekken 6 m² | omsloten

Werkplekken 3 m² | open

werkplekken 6 m² | open

Werkplekmix Referentie

werkplekken **3 m2 FNO** | **0,5 FWTE**

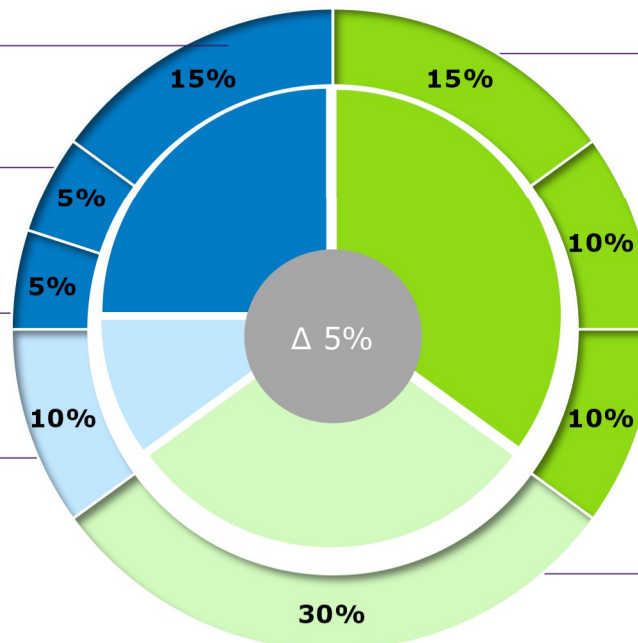
werkplekken **6 m2 FNO** | **1 FWTE**

3-8 personen | omsloten
Ruimte voor spontaan en gepland overleg,
(projectmatig) samenwerken.

2 personen | omsloten
Ruimte voor overleg,
samenwerken, ad hoc overleg,
etc.

1 persoon | omsloten
Ruimte voor individueel werk,
digitaal overleg en concentratie.

3-8 personen | open
Ruimte voor spontaan en gepland
overleg.

3-8 personen | omsloten
Ruimte voor routinematig werk, samenwerken.

2 personen | omsloten
Ruimte voor routinematig werk, samenwerken,
ad hoc overleg, etc.

1 persoon | omsloten
Ruimte voor individueel werk, digitaal
overleg en concentratie.

3-8 personen | open
Ruimte voor routinematig werk, samenwerken.

 Werkplekken 3 m2 | omsloten

 Werkplekken 6 m2 | omsloten

 Werkplekken 3 m2 | open

 Werkplekken 6 m2 | open

Werkplekmix Situationeel

Situationele invulling

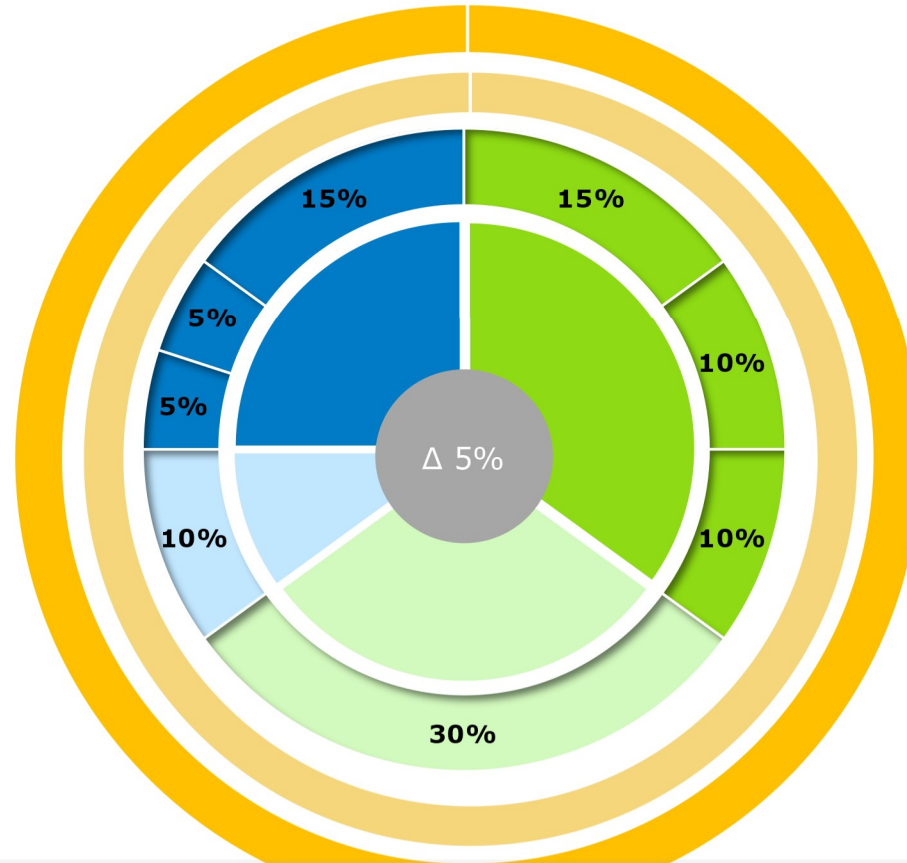
De invulling van de werkplekmix hangt samen met de invulling van de rest van het kantoor en staat niet op zichzelf. Het is situationeel en hangt af van de gebruikers en werkprocessen en/of kenmerken van het gebouw(vorm) en locatie.

Regelruimte wordt ingezet in samenhang met de aanwezige aanvullende ondersteunende ruimten die ook dienen als overloopgebied.

Nabijheid en toegankelijkheid spelen daarbij een rol.

- Op decentraal niveau zijn er bijvoorbeeld de belcellen en ankerpunt.

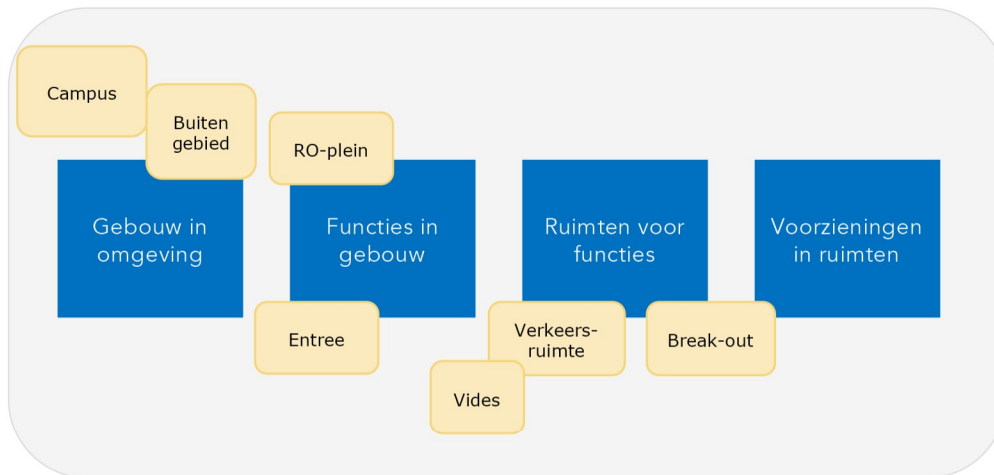
- Op centraal niveau zijn er bijvoorbeeld het ontmoetingsplein en vergadervoorzieningen.

Wat is 'verbindende tussenruimte'?

De 'verbindende tussenruimte' is het weefsel van gangen, trappen, entree's en pleinen etc., dat ruimte met elkaar verbindt. In de FWR 3.0 (i.o) wordt nadrukkelijk gestuurd op een opwaardering van deze ruimte tot knooppunten voor informele en sociale interactie zowel binnen als buiten het kantoor. Veel voorkomende functies bij de opwaarderingen van verkeersruimte tot 'verbindende tussenruimte' zijn aanlandplekken, break-out punten, pantry's, vides of een bruisend ontmoetingsplein zowel binnen als buiten. Momenteel wordt onderzocht of de huidige ruimtelijke eisen deze opwaardering voldoende ondersteunen.

De verbindende tussenruimte biedt...

- plek voor informele interactie, rondom meer taakgerichte formele activiteiten
- een logisch trefpunt, met een aantrekkelijke dynamiek en is multi-inzetbaar
- ruimtelijke kwaliteit, die verbinding tot stand brengt met passende inrichting en dienstverlening.
- een efficiënt, multifunctioneel ruimtegebruik

Ruimteboek Rijkskantoren

In het Ruimteboek zijn de standaardruimten en -voorzieningen in beeld gebracht die deel uitmaken van een Rijkskantoor. Het Ruimteboek vormt daarmee het standaard ruimtelijk -en functioneel programma van eisen (RF-PvE) voor een Rijkskantoor en biedt het vertrekpunt in de projecten.

Per ruimte zijn de functionele -en ruimtelijke eisen op een overzichtelijke wijze weergegeven. Daarnaast zijn er op gebiedsniveau ambities geformuleerd en relatieschema's opgenomen. De projectuitgangspunten, de projectspecifieke bouwstenen en de afwijkingen kunnen worden beschreven in een format, dat deel uitmaakt van het Ruimteboek.

Het Ruimteboek is een dynamisch document, dat halfjaarlijks wordt geactualiseerd. De eerste versie is eind januari 2024 gepresenteerd en in juli 2024 geactualiseerd. De volgende versie verschijnt in januari 2025.

Het Ruimteboek maakt deel uit van de ontwikkeling van de Rijksbouwgijs. Dit is een actuele, gestructureerde en portefeuille-overstijgende bron van eisen ten behoeve van de Vraagspecificatie (VS).

Om in de projecten altijd met actuele gegevens te kunnen werken, zijn de bouwstenen uit dit Ruimteboek verwerkt in de Vraagspecificatie (VS). Via de VS, geeft het RVB opdracht aan de markt om een project te ontwerpen en realiseren

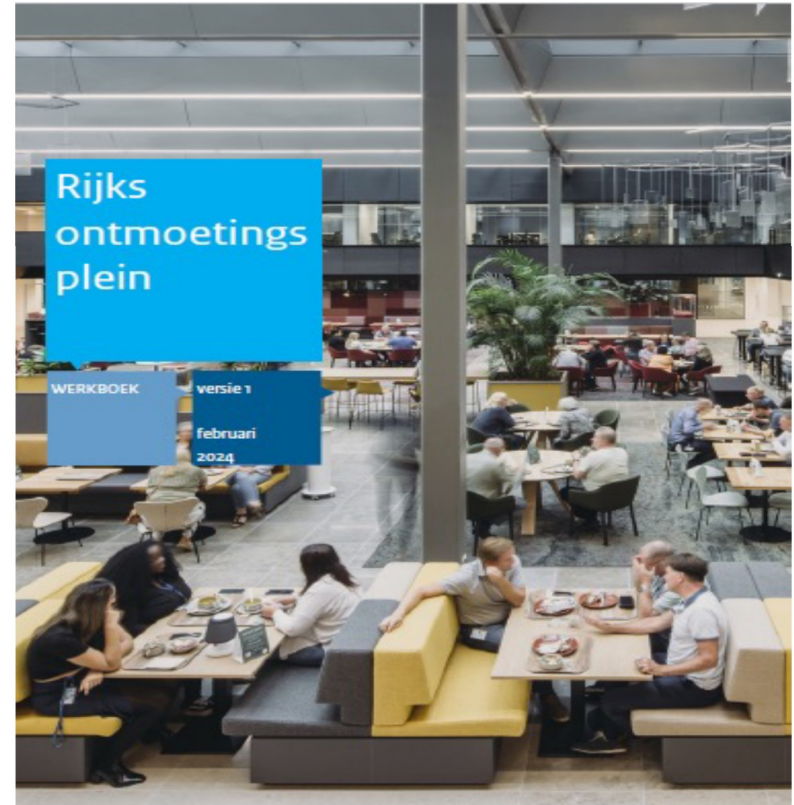
Werkboek Rijksontmoetingspleinen

Het Werkboek is een hulpmiddel bij de te maken afwegingen tijdens het initiëren en ontwerpen van rijksontmoetingspleinen in Rijkskantoren. Het werkboek:

- dient als leidraad voor de definitiefase in nieuwe of bestaande rijkskantoren;
- het geeft inzicht in het concept 'rijksontmoetingsplein';
- het geeft een overzicht van ambities, en technische -en functionele aandachtspunten;
- het geeft inzicht in de mogelijke impact van een rijksontmoetingsplein op het rijkskantoor;
- het geeft handvatten voor ruimtelijke inpassing.

De eerste versie van het Werkboek betreft een 'testversie' en is eind februari 2024 verschenen.

Te hanteren documenten in projecten gedurende testfase:

document	versie	status	verwachte nieuwe versie	toepassing bij:	
				(ver)nieuwbouw	bestaande bouw
Handreiking voor projecten	sept. 2024	testversie	Na vaststelling FWR 3.0: huidige verwachting is dat testversie op hoofdlijnen niet zal wijzigen.	ja, voor projecten waar toepassing niet leidt tot verlies aan tijd en geld.	aanpassingen in lijn met 'leidende principes'.
Ruimteboek Rijkskantoren	juli 2024	dynamisch document (halfjaarlijkse aanpassingen)	Jan 2025	ja	ja, met gezond verstand
Werkplekmix FWR 3.0. (i.o)	sept.2024 (vanaf midden 2024 toegepast)	testversie	Na vaststelling FWR 3.0; huidige verwachting is dat testversie op hoofdlijnen niet zal wijzigen.	ja	waar mogelijk en wenselijk toepassen, met gezond verstand.
Werkboek Rijksontmoetingsplein	febr. 2024	testversie		ja, indien van toepassing (situatie-afhankelijk)	ja, indien van toepassing (situatie-afhankelijk)
ReF:					
➤ versie 21/22	sept. 2021	vastgesteld		ja, per gebied (in format), op ruimteniveau aanvullen vanuit Ruimteboek (volgens structuur VS)	ja, met gezond verstand, rekeninghoudend met max. aanwezige lucht- en vluchtcapaciteit
➤ versie 3.0	febr. 2024	In ontwikkeling		ja, alleen in samenwerking met huisvestingsadviseur RVB.	nee